

A BALTIKUM A MAI EURÓPA TÉRKÉPÉN

Interjú Schöpflin György EP-képviselővel

A balti államok mérlegéről azt mondanám, hogy már kifelé másznak a válságból, már növekedésnek indult mind a három gazdaság, sőt az észtek és a lettek már bevezették az eurót, a litvánok csak várnak erre, és ez valószínűleg rövid időn belül bekövetkezik.

■ 1. Három kis ország Kelet-Európa északi sarkában. Viharos történelmi múlt a náluk jóval nagyobb népességű államok – lengyelek, oroszok, ukránok, németek – földrajzi környezetében. Nehezen kivívott, nehezen visszaszerzett nemzeti önállóság a 20. században. Hogyan jellemezné röviden e három nemzet helyét a 21. századi Európában?

2. A szovjet típusú kommunizmus összeomlása után szabaddá vált államok sorsának alakulása nem egyértelmű sikertörténet, és ebben éppúgy szerepet játszottak saját történelmi múltjuk bizonyos tényezői, mint a földrészünk és a világ fejlődését újabban befolyásoló válságjelenségek. Mekkora súllyal esik a latba e tekintetben az, hogy a balti országok az egykori Szovjetunió utódállamai?

3. Saját (magyar vagy román) tapasztalataink alapján indokoltnak látszik az a megállapítás, hogy a rendszerváltás egyik nagy kihívása a működőképes piacgazdaságra való áttérés volt, a másik pedig, az előzőnél is nehezebb, a demokrácia intézményeinek kiépítése és sikeres működtetése. Mit mutat ebből a szempontból a balti országok mérlege?

4. Mind történelmük, mind jelenlegi népességi viszonyaik folytán ezek az országok fontos tanulságokat kínálhatnak a többségi nemzet és az etnikulturális kisebbségek viszonyára vonatkozóan. Mit tart különösen fontosnak kiemelni ebben a tekintetben?

5. Úgy tudom, Ön otthonosan mozog ebben a térségben, gyakran megfordul egyik-másik fővárosban. Kérem, mondjon egy-két példát arra nézve, ami az általuk nyújtott látványban, az ottani

szellemi-kulturális eseményekben különösen megragadta a figyelmét az elmúlt években.

– Igazából a három nemzetet nem lehet egy kalap alá venni. Igaz, hogy földrajzilag ott vannak egymás mellett, mégis eléggé különállóak – mondjuk úgy, ahogy a magyarok, a románok és a szlovákok földrajzilag szintén egymás mellett vannak, de azért nagyon sok minden nem köti őket össze. Történelmük egyes részei igen, de ez önmagában nem elég. Elég fontos törésvonalak vannak: a litvánok katolikusok, a lettek kétharmada protestáns, egyharmada katolikus, az észtek pedig nagyrészt protestánsok, tíz százalékban keleti ortodoxok. Ez már eleve azt jelenti, hogy vannak számottevő különbségek. Történelmileg Litvánia mindig is sokkal közelebb állt Lengyelországhoz, és ez nem volt egy könnyű viszony. Lettországból erősebb volt a német befolyás, az észteknél pedig a német és a finn. Tehát ezek is külön-külön irányba vitték a három államot. Mondjuk úgy, hogy a 18. századtól kezdve a három állam, a három terület, az orosz birodalom részévé vált, az észtek és a lettek egy része már korábban, a nagy északi háború következtében 1721-ben. Mindenesetre ennek az volt a következménye, hogy elindult egy bizonyos – a legelején eléggé felületes, később pedig sokkal hatékonyabb – oroszosítás. Tehát az orosz jelenlét, ami nagyon régi ezeken a területeken, orosz kereskedők mindig voltak például a Hanza-városokban: Rigában, Tallinnban (régi neve Raval), Narvában, de végső soron erős, közvetlen befolyásuk nem volt a 18. századig, amikor természetesen Katalin cárnő meg a többiek megpróbálták beintegrálni az orosz birodalmi rendszerbe. Most itt volt egy érdekes különlegesség, hogy elsősorban Észtországban és Lettországból a német ajkú nemesség – a keresztes lovagok leszármazottai – uralta a terepet. Ha nem tévedek, 1918-ig Észtország lakosságának négy százalékát tették ki. Ezek alapvetően a cár alattvalói voltak, szolgálták a mindenkor orosz udvart, de ugyanakkor kiváltságos helyzetet élveztek, vagyis az észteket, illetve a letteket teljeseen kiszorították gyakorlatilag mindenből, ezért ez egy késői feudális rendszer volt igazából. A jobbágyfelszabadítás korábban érkezett, mint az orosz részeken, valamikor az 1820-as években, ugyanakkor ez egy meglehetősen elszegényedett parasztságot eredményezett. Hozzátenném azt is, hogy alapvetően a föld nem nagyon termékeny. Tehát meg lehet élni, és ebből a szempontból a burgonya elterjedése a 18. században óriási előrelépést jelentett, az jól megfelel, a kukorica az például már nehezen, a búza éppen hogy, inkább a rozs. Tehát fenn lehet tartani egy bizonyos szintű életet, de tőkét felhalmozni itt mindig is nehéz volt. Vagyis ebből a nézőpontból viszonylag elmaradott, szegény országok voltak. Az egészben az az érdekes, hogy amikor elindul a nemzeti mozgalom – nem szabad elfelejteni, hogy Johann Gottfried Herder Rigában élt sok éven át, lelkipásztor volt, jól ismerte a helyi viszonyokat, és noha egy szót sem tudott lettül, ez nem akadályozta meg abban, hogy felismerje: léteznek különálló etnikai közösségek, megvan a saját nyelvük, kultúrájuk, és ezek mind értéket képviselnek –, tehát amikor a nemzeti mozgalom elkezdődött, körülbelül az 1830-as–40-es években, akkor ezekből a viszonylag gyér kulturális hagyományokból indult ki, amilyenek a vallási elemek, az írástudás, ami a protestánsoknál mindig nagyon magas szintű volt, Litvániában talán egy fokkal kevésbé, úgyhogy 1900-ra már mind a három nemzetnek volt egy nemzeti értelmisége, amely egyszerre tekintett több irányba. Valamennyire Szentpétervár felé – nem tetszett nekik, valamennyire a németek felé – az sem tetszett nekik, és valamennyire a lengyelek felé, legalábbis ami a litvánokat illeti.

Nagy rivalizálás az észtek és a finnek között nem volt, és volt egy olyan hatvan év, talán kicsivel több, amikor Észtország és Lettországnak egy része svéd fennhatóság alá tartozott. Észt szemmel nézve ez volt az aranykor, mert a svéd uralkodó va-

lamennyire visszaszorította a német nemességet, ez egy nagyon érdekes történet. Aztán összeomlik a cári birodalom, tudjuk, hogy miért – jött Lenin, és amit, azt hiszem, mindenki ismer: a breszt-litovszki béke. Akkor ezek a területek német megszállás alá kerülnek, majd pedig egyszerre – nem tudom pontosan a részleteket –, nagyjából egyszerre kikiáltották a függetlenségüket '18 elején. Ezzel elkezdődött egy rettenetesen bonyolult függetlenségi háború, honvédő háború, az oroszok ellen, a németek ellen, ami/aki csak ott van. Mai napig is látható Tallinnban egy ezt megörökítő emlékmű. A brit hadiflotta, úgy tudom, sokat segített abban, hogy a kommunisták ne vegyék át a hatalmat '18-ban. Tehát ez gyakorlatilag amolyan „mindenki mindenki ellen” háború volt. Valahol olvastam, hogy Vilnius (a mostani Litvánia fővárosa), amely igazából nagyrészt lengyelek lakta város volt, tizenötször cserélt gazdát. Az ott tartózkodó csapatok egyike bevonult, majd jött egy másik, és egészen bámulatos, hogy a végén aztán a lengyelek szállták meg a várost. Attól kezdve – a két világháború között – nagyon rossz volt a viszony Litvánia és Lengyelország között. Ez még a mai napig is valamennyire befolyásolja a litvánokat. A 21. században, azt hiszem, ők úgy gondolják, hogy Európához tartoznak, az orosz megszállás, az egy gyarmatosítás volt, a szovjet megszállás még inkább, és valamennyire nyugat felé néznek, hogy ez legyen a függetlenségük garanciája. Nagyon kemény volt. Mindhárom ország elnyerte a függetlenségét '18-ban, a szabadságharc árán megőrizte, azután pedig elveszítette 1940-ben, amikor bejöttek előbb az oroszok, utána a németek. Nagyon lehetetlen dolgok történtek a második világháború alatt. Azt akarom mondani, hogy a 21. században a biztonság nagyon fontos, hogy ezek a közösségek képesek legyenek saját magukat fenntartani, újratermelni és ennek következtében nyitottak egyrészt valamennyire a globalizáció felé, Európa felé, Amerika felé, de ugyanakkor nagyon szívósan őrzik saját identitásukat is, amely egyébként szintén vita tárgya. Nincs minden lezárva, épp ellenkezőleg. Azt hiszem, hogy ezzel nagyrészt már a második kérdésre is válaszoltam.

Talán még néhány szót az utolsó előtti kérdés kapcsán arról: milyen szerepet játszik a többség és kisebbség viszonya szempontjából az a tény, hogy a balti államok az egykori Szovjetunió utódállamai. Ez elkerülhetetlen, ha figyelembe vesszük, hogy Észtországban és Lettországban a lakosságnak egy komoly része orosz ajkú. Kétötöd fölött van Lettországban és kicsivel egyharmad alatt Észtországban. Azért mondom, hogy orosz ajkú, mert vannak ukránok, tatárok, örmények, beloruszok is, nem csak oroszok, nem minden szempontból pendülnek egy húron. És az alapvető probléma megint különbözik: Litvániában is van egy orosz kisebbség, de csak a lakosság hét százalékát teszi ki. Vilniusban, Klaipédában és Šiauliaiban élnek, ebben a három városban. A probléma az, hogy amíg Észtországban az északkeleti rész, Narva és környéke az orosz lakta vidék, Tallinnban, a fővárosban van talán egy olyan ötven százalékos – nem merem kisebbségnek nevezni – orosz ajkú lakosság, Tartu és Pernu városában a lakosság olyan 18-20 százaléka orosz ajkú. Lettországban teljesen más a helyzet, a hét legnagyobb városnak orosz ajkú többsége van. De ha az ember elmegy Rigába, ott körülötte inkább oroszul beszélnek, ez azt jelenti hogy a városi élet Lettországban orosz. Tehát ha a lettek faluról bemennek a városba, akkor igazából idegen nyelvű városokban találják magukat. Ez nem vonatkozik az észtekre, mert Tallinnnak megvan az észti lakossága, kivétel csak Narva (és vidéke) ahol a lakosság 96 százaléka orosz ajkú. Ugyanakkor a Szovjetunió, lévén szó az ő utódállamairól, szerintem nem igazán emésztette meg, hogy a balti államok kiváltak a birodalomból, és nemegyszer azt lehet látni, hogy különféle fenyegetésekkel élnek, és akkor ilyen olyan dolgok történnek. Ebből a szempontból nézve a balti államok NATO-tagsága rettenetesen fontos. A kérdés az, hogy mi legyen ezekkel a kisebbségekkel, az orosz ajkúakkal? Asszimilálni nem lehet őket – túl sokan vannak, és nem is akarnak asszi-

milálódni. A fiatal korosztály megtanulja a helyi nyelvet, de akkor is orosznak tartja magát. És aztán előáll az a nagyon érdekes szituáció, hogy vannak, teszem azt, huszoneves fiatalok, akik azt mondják: mi oroszok vagyunk, de számunkra Oroszország egy teljesen idegen ország, rosszul érezzük magunkat ebben az országban, mégis, mi oroszok vagyunk, tehát például az orosz irodalom ugyanúgy a mienk, mint az oroszországiaké, és az oroszországiak soha nem képesek megérteni, hogy a balti oroszok miben különböznek. Ez csak egy lehetséges feltevés részemről: a balti oroszok és az oroszországi oroszok igazából csak Londonban vagy Berlinben találhatnak egymásra, mint emigránsok. És ott van ez az alapvető kérdés, hogy mit szeretnének az oroszok igazából? Tényleg valós-e a veszély, hogy katonailag be fognak avatkozni? Ebből a szempontból nézve a 2008-as orosz–grúz háború óriási fenyegetésként hatott, mert akkor az észtek, a lettek, meg a litvánok azt mondták: hm-hm! Ez egy precedens és esetleg ránk is vonatkozik. Körülbelül ennyi.

– Működőképes piacgazdaság? Ismét sok különbséget látok, bár igazából az észti példát ismerem legjobban. Tehát ők valóban elfogadták szőröstől-bőröstől a thatcheri gondolkodást, hogy a piacgazdaság mindent megold. Ebből lett egy nagy buborék, ami összeroppant, kipattant 2008–2009 tájt, és ez a három ország még nem tért teljesen vissza eredeti állapotába, és nagy egyenlőtlenségek vannak.

A balti államok mérlegéről azt mondanám, hogy már kifelé másznak a válságból, már növekedésnek indult mind a három gazdaság, sőt az észtek és a lettek már bevezették az eurót, a litvánok csak várnak erre, és ez valószínűleg rövid időn belül bekövetkezik. Komoly árat fizettek ezért, a közszférában egyik évben, Lettorszáiban az alkalmazottak 20-25 százalékos jövedelemkurtítást éltek meg. (A görögöknél ez lehetetlen lett volna.) Azt mondanám, hogy gazdaságilag nagyjából kezd helyrebillenni a helyzet. Politikailag viszont a három ország teljesen más, nem lehet közös nevezőre hozni őket. Igen, van demokratikus pártrendszer, vannak belharcok – talán az egyetlen különbség az, hogy Litvániában és Észtországban az orosz jelenlét nem jelent olyan nagy kérdést a politikában. Ha jól tudom, ebben a két országban nincs orosz etnikai párt. Lettorszáiban azonban van, ez a Harmónia Központ – nem tudom mi a hivatalos neve magyarul –, és lehet, hogy magát harmóniának nevezi, de ez valójában orosz érdekképviselő, jó kapcsolataik vannak Moszkvával. Nem tudom biztosan, de feltehetőleg pénz is kapnak Oroszországtól, és ennek az a következménye, hogy az etnikai hovatartozás okozta feszültség sokkal magasabb Lettorszáiban, ez ott a döntő kérdés, nem mint a másik két országban. Tehát azt lehet mondani, hogy a másik két országban van egy nem túl etnicizált politikai mezőny, Lettorszáiban az ellenkezője igaz.

– Milyen fontos tanulságokat kínálhat a három ország a többségi nemzet és etnikulturális kisebbségek viszonyára nézve? Ebből a szempontból nézve talán az a legfontosabb, hogy leszámítva az orosz birodalmi jelenlétet, kicsit kilóg ebből az elemletből Litvánia – erre külön kitérek –, a letteket, illetve az észteket soha senki sem akarta asszimilálni. Tehát nem állt fönn ez a probléma, mint ami mondjuk magyarok és szerbek, magyarok és románok között létrejött a 19. században, hogy igen, a magyar állam, mondjuk, megpróbálta asszimilálni az erdélyi románokat, illetve '18 után a román állam megpróbálta asszimilálni a magyarokat, elnyomta a másik nyelvet, stb, stb. Ez nem merült föl a balti államokkal, leszámítva ezt az egyetlen problémát, hogy a történelem folyamán a litván nemesség igazából ellengyelesedett. Ennek az a következménye, hogy a litván nemzetnek nem volt nemessége, bennszülött nemessége, tehát ami ott kialakult, az egy paraszti nemzet, és ezt az elszívást a lengyeleknek soha nem bocsátják meg a litvánok. Na most ez valami másra is föl hívja

a figyelmet, és pedig arra, hogy mindhárom nemzet jellegében a parasztság dominál. Egyiküknek sincs bennszülött nemessége, aminek következtében a társadalmi viszonyok eléggé eltérőek, tehát ebből a szempontból mi közelebb állunk a lengyelekhez, mindkét nemzetnek volt saját nemessége. A cseheknek szintén nem volt nemességük, mert azokat kiirtották a fehérhegyi csata után, tehát ott a nemesség amolyan bevándorló, német–olasz, jöttment társaság volt, a cseheknek kialakult egy középosztályuk, a szlovákoknak pedig, mint tudjuk, az volt a problémájuk, hogy a szlovák nemesség igazából magyar volt, még akkor is, ha nem nagyon beszélt magyarul. Aki még emlékszik *A kőszívű ember fiaira*, annak talán még mond valamit Tallérossy Zebulon neve, aki rettenetesen beszélt magyarul, de szlovák létére magyar hazafi volt. Nos ez a probléma ebben a formában itt nem merült föl: aki észt, az észt, aki lett, az lett. Volt egy bizonyos parányi mozgás a városokban, az őshonos lakosság és a betelepült németek között, de nem nagyon nagy. Tehát alapvetően ezeknek a nemzeteknek nem kellett szembenézniük azzal, hogy na most jön valaki, aki igazából hasonlít ránk, és bennünket elszív vagy asszimilál.

– A három köztársaság közti viszony tűrhető, de ők maguk is mondják, hogy a földrajz, az nem sors. Ők ott vannak, különféle kapcsolatokat tartanak fenn, de példának okáért az tény, hogy mai napig nagyon nehéz elmenni Tallinnból, Vilniusból vonattal. Soha nem építették ki a vasútvonalat. Autópálya sincs, az észak–déli kommunikáció gyenge, nekem ez azt mondja, hogy ez prioritás, de nem olyan nagyon fontos prioritás. Az észtek szerintem egyértelműen Finnország felé néznek, illetve a többi skandináv ország felé. Ez valamennyire vonatkozik mind a három országra, van egy nem nagyon intenzív balti közösségi tudat, miközben igen jó kapcsolatot ápolnak Dániával, Svédországgal, valamennyire a lengyelekkel és még a németekkel is. Skandináviának van egy bizonyos szerepe, és tegyük hozzá, hogy a lelegején nagyon sokat tettek a skandinávok, hogy például az ottani egyetemeket felépítsék; illetve aztán a skandináv bankok szerepe ezekben a buborékokban, tehát ez nem egyértelműen pozitív.

– Az általuk nyújtott látvány? Mit is mondhatnék? Vilnius véleményem szerint az egyik legszebb barokk város Európában. Fantasztikus, minden templom tele van a lehető legkiválóbb barokk építészeti dekorációval, a hangulata teljesen óvárosi, az óváros megúsza, ott alig voltak harcok '44-ben. Tehát igazából nagyon-nagyon szép, és az elmúlt években nagyon szépen rendbe hozták.

Rigát én sohase kedveltem különösebben, egy zord város számomra. Gyönyörű Jugendstil épületei vannak.

Tallinn pedig igazából egy Hanza-város, mert megvannak a késői gótika elemei, illetve a Hanza-városok német elemei, nem tudom, mi ebben az autentikusan észt, de ez ugye asszimilálódott, és mind a három város eléggé különbözik egymástól, mind a három várost érdemes külön-külön meglátogatni.

Kérdezett Horváth Andor